

PROBLEMI ZAŠTITE PRIRODE I OKOLIŠA KRAJEM 19. I NA POČETKU 20. STOLJEĆA U GRADU KOPRIVNICI

PROBLEMS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION IN LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY IN TOWN KOPRIVNICA

Agneza Szabo

Nehajska 22, Zagreb

agneza.szabo@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: 14. 2. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 7. 5. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Stručni rad

Professional paper

UDK / UDC 504.054(497.5 Koprivnica)"18/19"

504.06(497.5 Koprivnica)"18/19"

SAŽETAK

Na temelju relevantne literature autorica upozorava na aktualnost problematike zaštite prirode i okoliša koja se i kod nas na neki način može prepoznavati već od razdoblja ranog srednjovjekovlja, iako svoje moderne izraze dobiva u vrijeme uspona modernoga doba, dakle u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća.

I u gradu Koprivnici i njezinim predgrađima postupni razvoj gospodarstva, trgovine i obrta, zajedno s razvojem prometnica, kao i postupne industrijalizacije, aktualizirao je i pitanja zaštite prirode i okoliša na najrazličitije načine. Kako u cijeloj zemlji, tako se i na području Koprivnice razvijaju pivovara, svilogojstvo, mlinarstvo, komunalna klaonica, solana, proizvodnja cigle i crijepa te drugo. Budući da one svojim poslovanjem počinju ugrožavati prirodu i okoliš, Obrtni zakon, što ga je donio Hrvatski sabor (1884.), morao se primjenjivati i u gradu Koprivnici. U čl. 25.-36. govori se izravno o ekološkim problemima i njihovoj sanaciji. Nabrojeno je gotovo 45 naslova opasnih posaonica: klaonice, kožarnice, krečane i ciglane, ljevaonice svijeća, rafinerije mineralnog ulja, sapunarnice, tvornice piva, tvornice ulja, tvornice šećera, tvornice žeste, svilane itd. Osim toga, u prilog zaštiti prirode i okoliša te urednosti i čistoći gradskih ulica govori i činjenica da je krajem 19. stoljeća i u Koprivnici osnovano Društvo za poljepšavanje grada. Naime, na području novouređene Bjelovarsko-križevačke županije (1883.) u svakom od njezina tri grada djelovalo je po jedno takvo društvo. Ona su nastojala razvijati građansku svijest i u pogledu ekoloških pitanja.

Ključne riječi: gospodarstvo, trgovina, obrt, industrijalizacija, ekologija, priroda, okoliš, zaštita, Obrtni zakon, gradska uprava, školstvo, obrazovanje, Društvo za poljepšavanje grada

Key words: economy, commerce, trades, crafts, industrialization, ecology, environment, protection, Law on crafts, municipal administration, school system, education, Town embellishment society

UVOD

Do sada nisam dospjela identificirati moguću izvornu povijesnu građu koja bi u tijeku druge polovice 19., kao i na samom početku 20. stoljeća izrijekom govorila o problemima zaštite okoliša i prirode u gradu Koprivnici. Problemi su zacijelo postojali, odnosno bili su prouzročeni urbanom i socijalnom izgradnjom grada, njegovom postupnom industrijalizacijom, kao i socijalnim problemima grada, pa i drugim društvenim događajima, ali i zakonskim regulacijama Hrvatskog sabora i Zemaljske vlade Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu. One su se morale pod nadzorom Gradskog poglavarstva provoditi u svim gradovima pa i manjim mjestima, i to uz prijetnju sankcije, ako se propisane zakonske odredbe u smislu zaštite prirode i okoliša ne bi provodile. Ipak neizravna povijesna vrela kojima zasad raspoložem govore da je gradu Koprivnici, odnosno njegovoj upravi i građanima oduvijek bilo stalo do ljepote grada, urednosti njegovih ulica, štoviše i do njihova ukrašavanja, i to već u doba srednjovjekovlja pa sve do početka 20. stoljeća i danas, dakako. Naime, razvojem modernoga društva, u čijem su socijalnom žarištu i teški problemi industrijalizacije, problematika zaštite okoliša i prirode podiže se ne samo na nacionalnu problematiku, nego i na europsku, a potom i svjetsku razinu. Svjedoči o tome i Međunarodni dan zaštite prirode i okoliša koji je uveden u drugoj polovini 20. stoljeća, i slavi se i kod nas svake kalendarske godine na dan 5. lipnja i uz brojne manifestacije, u kojima sudjeluju i brojne udruge za zaštitu prirode i okoliša koje danas postoje u Hrvatskoj, ali i u gradu Koprivnici.

AKTUALNOST PROBLEMATIKE - I NJEZINI POVIJESNI KORIJENI

O trajnoj aktualnosti problematike zaštite prirode i okoliša, koja u smislu znanstvenoga istraživanja pod nazivom ekologija udružuje u sebi oba ustvari različita pojma »priroda« i »okoliš«, a time i probleme njihove zaštite, u što se ovdje u smislu njihovih pojedinačnih zadataka ne možemo detaljnije upuštati, ali stoga upućujemo čitatelja na enciklopedijske pojmove s dostatnim stručnim i znanstvenim objašnjenjima.¹ Ali istaknut ćemo da je upravo o toj problematici, dakle zaštiti, odnosno očuvanju prirode (šume, parkovi, mora, rijeke, jezera i druga prirodna bogatstva) i zaštite okoliša (opasnosti otpada u najširem smislu te industrijskih zagađenja), kao i samoj genezi ekologije i njezinu razvoju bilo riječi, osobito s povijesno-znanstvenoga stajališta, na nedavnom simpoziju na temu »Ekohistorija podravskog višegraničja od 15. stoljeća do 1918. godine«. Riječ je o trodnevnom znanstvenom simpoziju koji je održan od 13. do 15. studenoga 2003. godine, u organizaciji Zavoda za hrvatsku povijest, Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, izdavačke kuće Meridijani u Samoboru i Povijesnog društva Koprivnica, a na kojemu je svojim izlaganjima sudjelovalo više od 40 znanstvenika iz Hrvatske i susjednih zemalja, iz Austrije, Mađarske, Slovenije, tada još Srbije i Crne Gore te Francuske.² Među objavljenim radovima s tog ustvari međunarodnog znanstvenog skupa, a koji govore o problemima same ekologije kao znanosti i njezinome značenju, a zatim i o razvoju zaštite prirode i okoliša od srednjovjekovlja pa sve do pretkraj 18. stoljeća, dakle izravno o genezi, kao i problemima zaštite prirode i okoliša za grad Koprivnicu pa i njezinu širu okolicu, ovdje osobito ističem znanstvene radove našega kolege Hrvoja Petrića jer se na njih na neki način oslanja i moj rad, a Petrićeve su teme istraživa-

¹ Velimir *Pravdić*, *Zaštita čovjekove okoline*, Hrvatski leksikon, II. Zagreb 1997., str. 700; Eugen *Draganović*, *Zaštita prirode* Hrvatski leksikon, II. Zagreb 1997, str. 700-701.

² Usp. Ružica *Špoljar*, *20 godina Povijesnog društva Koprivnica*, Scientia Podraviana, Glasilo povijesnog društva Koprivnica, Koprivnica XVI/2004., Broj 18, str. 1-8, 5.

nja, primjerice *Što istražuje ekohistorija ili povijest okoliša*; zatim *Neki aspekti odnosa ljudi i okoliša na granici Habsburškog i Osmanskog imperijalnog sustava u ranom novom vijeku*, a koji je ustvari prilog povijesti okoliša na hrvatskim pograničnim područjima. Središte područja koje je autor istražio jest područje oko slobodnoga i kraljevskoga grada te vojnokrajiske utvrde Koprivnice. Spomenimo još jedan važan Petrićev prilog na temu: *O tipovima seoskih naselja (i njihovom okolišu) u varaždinskoj i koprivničkoj regiji u 18. i 19. stoljeću*. U tom prilogu autor sa znanstvenih stajališta pomno analizira tipove seoskih naselja i njihova okoliša pretežno na osnovi topografskih i katastarskih karata. Prve karte koje prikazuju strukturu seoskih naselja na osnovi koje se mogu predlagati tipovi naselja su, kako utvrđuje autor, iz oko 1780. godine.³

Poslužimo li se sada navedenom literaturom, pa i drugom raspoloživom građom o gradu Koprivnici, u smislu traganja za podacima otkada i u građana Koprivnice i u okolici postoji svijest o potrebi urednosti grada, o očuvanju njegovih prirodnih ljepota, onda je sigurno da takva nastojanja postoje već u srednjovjekovlju. Naime, nakon što je i Koprivnica dobila pravo kraljevskoga slobodnog grada 1356. godine, koje je gradu potvrdio i jedan od najvećih kraljeva toga doba Ludovik I. Anžuvina, a koji je imao za suprugu Jelenu Kotromanić, poznatu ljubiteljicu umjetnosti i ljepote, grad je zasigurno morao brinuti o prirodi i okolišu, iako možemo pretpostaviti da su gradu takva iskustva bila poznata i otprije. U gradu je već od kraja 13. stoljeća postojao franjevački samostan koji je, kao i svi njihovi samostani, njegovao i širio među građanima smisao za ljepotu, odnosno očuvanje prirode i okoliša. Mislimo pri tome i na veličanstvenu pjesmu utemeljitelja franjevačkoga reda Franje Asiškoga pod naslovom *Pjesma Stvorova*, koja je bila redovito odmah ponudena svima koji su dolazi s franjevcima u doticaj, kako u srednjovjekovlju, tako i tijekom kasnijih stoljeća te u 19. i 20. stoljeću, ali i danas, a slavila je među ostalim i ljepote prirode koju je Bog stvorio na službu ljudima i koju stoga valja poštivati i s njom surađivati.⁴ Uz to, građani kraljevskih slobodnih gradova bili su, prema svojim statutima, dužni brinuti se o urednosti grada, a posebno cehovi kojih u gradu Koprivnici nikad nije nedostajalo. Prema posebnim propisima, mjesta i radionice je valjalo držati u redu - primjerice nekoliko puta pomesti, ulice i dvorišta polijevati vodom da se ublaži prašina, a te su poslove, kao i u ostalim srednjoeuropskim gradovima, radili šegrti, kako se i u 19. pa i 20. stoljeću kod nas nazivaju naučnici. Štoviše, ponekad su iste poslove morali raditi i za svoje majstore, što je u načelu bilo zabranjeno. Osim toga, na trgovima je i u 19. stoljeću, ali i kasnije, posebnim gradskim regulacijama bilo zabranjeno držati ili prodavati nezdravu robu (meso, sireve, mlijeko, ribe), a posebni su redari u vruće ljetne dane obilazili takva mjesta te uz sankcije i oduzimali neodgovarajuću robu.⁵

Ne možemo se ovdje detaljnije upuštati u povijesni hod Koprivnice u pogledu zaštite okoliša, a time i ljudi, ali ipak recimo da je na cjelokupni izgled grada Koprivnice utjecao i njegov položaj na razmeđu svjetova, odnosno položaj između dva različita Carstva dugog trajanja - Habsburškog i Osmanskog Carstva. Naime, Turci su još u Bosni i Hercegovini i u 19. stoljeću. O značenju Koprivnice prije pada i ovog dijela Slavonije pod osmanlijsku vlast, a time i o njezinu političkom, ali kulturološkom značenju govori i dobro poznata činjenica, što je upravo u Koprivnici, samo tri tjedna nakon nesretne Mohačke bitke, (29. kolovoza 1526.) održan Sabor (23. rujna 1526.) na kojem je nazočno slavonsko plemstvo izabralo kneza krstu Frankopana za »skrbnika i zaštitnik kraljevstva«, koji će već nakon 6. siječnja 1527. postati vođa Zapoljevaca nasuprot u Cetinogradu izabranoga hrvatskog kralja Ferdinanda Habsburškog (1. siječnja 1527.). Ipak i tije-

³ Radove kolege Hrvoja *Petrića* skinula sam s interneta. Usp. www.podravina.net. Hrvatski povijesni portal.

⁴ Franjo Asiški/ *Pjesma Stvorova*, Zagreb 2003. (Ur. Bonaventur Duda),

⁵ Između brojne literature o povijesti grada Koprivnice, također i novije ovdje ističem: Rudolf *Horvat*, Koprivnica, Zagreb 1944; Dragutin *Feletar*, Koprivnica. Grad i spomenici, Zagreb 1986.

kom daljnjih desetljeća kada Koprivnica postaje jaka vojna tvrđava (nakon pad Virovitice 1532.) pa sve do njezina konačnog izdvajanja iz područja Vojne granice u drugoj polovici 18. stoljeća vidi se poboljšanje kvalitete života u gradu, također i u smislu opće higijene i urednosti gradskih ulica, po organiziranoj liječničkoj službi već od sredine 17. stoljeća te primaljskoj i ljekarničkoj službi koja je uvedena već krajem istog stoljeća. U gradu je bio organiziran hospital kao ustanova koja je objedinjavala brigu za bolesne s funkcijom sirotišta, a sve je to zahtijevalo i brigu o uređenju okoliša. Na neizbježnu urednost grada postupno utječe i gospodarski razvoj, kao i razvoj trgovine i obrta koji djeluje u cehovskim organizacijama, a koji djeluju još u prvim desetljećima nakon 1848. (a tada se postupno ukidaju), zatim i održavanje godišnjih sajмова koji su uređeni već u 17. stoljeću zajedno s mitnicom (1651.), kao i tridesetnicom (carinarnicom) u susjednom trgovištu (Drnju). Ponašanje na sajmovima regulirao je dobro poznati Sajmeni red koji je donesen u drugoj polovici 19. stoljeća i koji je regulirao i pitanja urednosti mjesta gdje se održavao sajam i urednosti predmeta, ali i samih životinja koje su morale biti uređene (ponajprije u higijenskom smislu, a onda i u prehranbenom, nije ih se smjelo mučiti žeđu, gladu i sl.). Osim toga, već sredinom 17. stoljeća gradi se u Koprivnici katolička župna crkva Sv. Nikole (1657.) koja je i danas u funkciji (obnovljena 1963.), a kasnije i druge crkve i samostani, među kojima je, nakon starijega uništenog u doba osmanlijske vlasti, i novi franjevački samostan (1675.) zajedno s kasnije sagrađenom crkvom Sv. Antuna Padovanskog. Među crkvama su još pravoslavna crkva (1793.) i židovska sinagoga (1876.), koje su sve zajedno ures Koprivnice, kao i gradske okolice, u pogledu primjera zaštite okoliša grada i njegove urednosti.⁶ Naime, okoliš crkve, kao i pristupni putovi uvijek su morali biti primjerno uređeni. Kako je već spomenuto, upravo su franjevci uvijek, a osobito kada se grad nakon 1848. godine sve više modernizirao, mnogo držali do uređenja i zaštite okoliša te su stoga tijekom stoljeća u tom smislu obrazovali svoje vjernike, a tako, kao što je poznato, čine i danas.

U DOBA USPONA MODERNOGA VREMENA

Kao što je u historiografiji dobro poznato, moderno vrijeme uslijedilo je i kod nas 1848. godine dobro poznatim proglasom bana Josipa Jelačića o ukidanju »kmetstva zauvijek« 25. travnja iste godine. Dakako, tim je proglasom, koji je uskoro potvrdio i sam Hrvatski sabor koji se sastao u Zagrebu 5. lipnja 1848., ustvari počeo dugi proces njegova prevladavanja koji je prolazio kroz brojne uspone i padove, a nije potpuno završen ni do konačnog raspada Austro-Ugarske Monarhije (1918.). Ipak već u doba nametnutog novog apsolutizma (1851. - 1860.), kao i pseudoustavnog razdoblja (1860. - 1867.) uslijedili su i vrlo skromni pokazatelji procesa polagane industrijalizacije. Oni se znatnije počinju potvrđivati nakon utanačenja nametnute Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.), kao i njezine neuspjele revizije (1873.), a još ubrzanije korake pokazuju u doba vlade bana Ivana Mažuranića (ban 1873. - 1880.) te osobito Dragutina Khuen-Héderváryja (ban 1883. - 1903.) i tako sve do Prvoga svjetskog rata (1914. - 1918.). Rat je, međutim, zaustavio započete procese, i to za dulje, a te se posljedice osjećaju i danas, ne samo kod nas, nego i u svijetu. Naravno, u tim uvjetima treba tražiti i pripremane početke razvoja ekologije kao znanosti, ali i sve izraženije zainteresiranosti građana za novonastale probleme, što se u modernom smislu počinje razvijati krajem 19., kao i na samom početku 20. stoljeća i kod nas. U nastavku pokušat ću

⁶ Izvor cit. ovdje u bilj. 5. Usp. također: Hrvoje *Petric*, Koprivnica na razmeđu epoha 1765.-1870., Koprivnica-Zagreb 2000.

navedenu tezu obrazložiti na nekoliko odabranih primjera kojima raspoložem, naravno onih koji se izravno odnose na grad Koprivnicu.

Tako, primjerice, kada je prije nešto više od 150 godina, tj. 16. i 17. travnja 1856. godine proslavljeni hrvatski ban Josip Jelačić (ban 1848. - 1859.) boravio u Koprivnici, bio je to doista povijesni dan za ovaj grad i u pogledu uređenja grada i gradskog okoliša. Cijela je Hrvatska, pa i šire izvan njezinih granica posredstvom medija, tada Narodnih novina, imala čast saznati ne samo da hrvatski ban Jelačić dolazi u posjet gradu, nego kako se sve i na koje sve načine za istu prigodu grad uređuje. Uređuju se ulice, trgovi, nasadi, privatne kuće i dvorišta, dakako i općinska zgrada, i crkve. Smeća i nečistoće na ulicama jednostavno nije smjelo biti. I obale rijeka i potoka su uređivane.

U ondašnjim medijima pisalo je da je i most preko rijeke Glogovnice, kao i njegova okolica, lijepo uređen. Na tom je mostu bana imao dočekati i pozdraviti pukovnik Filipović s časničkim zborom križevačke graničarske pukovnije. Odavde je ban preko Carevdara, Sokolovca, Mučne i Rijeke 16. travnja u 17 sati stigao u prekrasno uređenu Koprivnicu. Prema odredbi gradskog poglavarstva, sve su ulice morale biti pometene, prozori urešeni cvijećem i zastavama. Jednako su bila uređena, »oprana i umivena« i ranija mjesta i gradovi preko kojih je prolazio ban, najprije od Sesveta do Križevaca, a odatle preko spomenutih mjesta u Koprivnicu. I doček u samoj Koprivnici bio je veličanstven. Pozdravljen je kao sjajna zvijezda naše domovine Hrvatske. Zvona su zvonila, a topovi grurali. Pred banom je jahalo devetnaest koprivničkih mladića, a djevojke su bacale cvijeće... Posebno zaduženi redari pazili su da i nakon banova prolaza središnjom ulicom grada sve vrlo brzo ostane čisto i uredno, bez ikakva nereda... Brzo je uklonjeno uvelo cvijeće i ostala zelenila. Svjedočili su o tome zapisi i mediji, mislim na Narodne novine, za primjer svima.⁷

I ne samo to. Sutradan 17. travnja 1856. godine, nakon javnih molitava u župnoj crkvi Sv. Nikole s primjerno uređenim okolišem, slijedilo je postavljanje kamena temeljca za pučku školu u Koprivnici - kojoj je kamen temeljac postavio osobno ban Josip Jelačić. Kako je već zabilježila dosadašnja historiografija, dotad je u Koprivnici djelovala škola u jednoj privatnoj kući u utvrdi, pa u oružani, zatim u jednoj građanskoj kući te na još nekim lokacijama, da bi se iste te 1856. godine preselila u novu zgradu (današnja gradska vijećnica). A prema već postojećem školskom programu, okoliš oko škole imao je biti primjerno uređen, a učitelji su bili dužni učiti učenike o čistoći i osobnoj urednosti, ali i urednosti stanova, zatim radionica, javnih ulica i trgova. I ne samo to. I novi zakon o pučkome školstvu, koji je donesen u doba vlade bana Ivana Mažuranića, zahtijevao je da se učenici podučavaju o uređenju školskih vrtova, vinogradarstva, ali i očuvanju okoliša, urednosti ulica i drugo.⁸ Brojni su gradovi nakon banova posjeta i njemu na uspomenu odlučili osnovati i Društva za poljepšavanje gradova i mjesta, također i onako kako su učili u školi, i konkretno oko svoje škole te u školskim vrtovima. Iste te godine spominje se u Koprivnici i jedna izložba. Ne znamo je li na njoj bilo govora o urednosti grada, ali je prostor oko nje morao biti primjerno uređen, ali i održavan tijekom trajanja izložbe. Osim toga, zajednički ministar unutarnjih poslova Aleksandar Bach donio je za sve zemlje habsburške krune, pa tako i za Hrvatsku, zakonski propis koji je kod nas imala provoditi Banska vlada i prema kojemu je bilo zabranjeno zagadivati javne prostore, posebno ulice na ovaj ili onaj način (primjerice bacati smeće na ulice i sl.). Zahtijevalo se da u svim većim gradovima, među kojima je tada i Koprivnica, budu

⁷ Rudolf Horvat, Ban Jelačić u Koprivnici god. 1856., 75. godišnjica polaganja kamena pučke škole, Obzor, Godište 72/1931., Br. 141., str. 2; Anđelko Mijatović, Zagreb 1990., U Koprivnici 1856. godine, str. 123.

⁸ Usp. Zakon ob ustroju pučkih škol i preprandija za učiteljstvo obćih pučkih učiona u Hrvatskoj i Slavoniji i rasprava o njem u Hrvatsko-slavonskom-dalmatinskom saboru godine 1874., Zagreb 1874.

postavljeni posebni redari, s pravom kažnjavanja, odnosno globljenja prekršitelja na mjestu događaja.

Od 1862. godine počelo je u Koprivnici raskopavanje gradskih bedema, koje nikad nije do kraja dovršeno. Godine 1863. zasađen je najstariji dio budućeg gradskog parka na prostoru dijela bivših opkopa oko utvrde. Upravo je rušenje starih bedema, uz gradnju željezničke pruge, bilo odlučujući faktor ne samo u prostornom, nego i ekološkom izgledu grada. Pri tome je iznimno važno bilo prometno povezivanje, osobito u smislu gradnje međunarodne željeznice Budimpešta - Zagreb, i ona je do grada Koprivnice dovedena 1869. i 1870. godine, što je uz nagli porast stanovništva utjecalo i na sve bržu modernizaciju grada, također i u urbanom smislu, što je za sobom povlačilo i pitanje urednosti grada.⁹

Bolja prometna povezanost omogućila je ubrzani razvitak trgovine, gostioničarstva i hotelijerstva. Osim cehova i godišnjih sajмова te mitnica i carinarnice u čijoj je okolini morala vladati čistoća i urednost, u Koprivnici i njezinim predgrađima razvijaju se pivovara, svilogojstvo, mlinarstvo, komunalna klaonica, solana, proizvodnja cigle i crijepa, što potvrđuje postupni razvitak manufaktura, rane industrije, rudarstva i bankarstva u gradu. Naravno da one svojim poslovanjem počinju ugrožavati prirodu i okoliš. Zato je važno istaknuti da se to pitanje našlo i na dnevnom redu Hrvatskog sabora, što je za nas, ako govorimo o 19. stoljeću i o pitanjima zaštite prirode i okoliša, osobito važno. Naime, u novom Obrtnom zakonu, što ga je donio zajednički Ugarsko-hrvatski sabor, a potom promulgirao i sam Hrvatski sabor (1884.), i koji se dakako morao primjenjivati i u gradu Koprivnici, u čl. 25. do 36. uključivo govori se izravno o ekološkim problemima i njihovoj sanaciji. Tako, primjerice, kada je tjeranje obrta povezano s osnivanjem radionica koje svojim položajem ili po kakvoći radnje uznemiruju, oštećuju ili u pogibelj stavljaju susjedne posjednike ili stanovnike ili općinstvo uopće: smiju se podići takve posaoonice (ili radionice) samo ako nadležna gradska ili općinska obrtna oblast podijeli dozvolu (čl. 25). U istom članku nabrojeno je gotovo 45 naslova takvih opasnih posaoonica, a kojih je bilo i u Koprivnici. To su primjerice klaonice, kožarnice, krečane i ciglane, ljevaonice kovina, ljevaonice svijeća, peći za paljenje čađi i glinene robe, posaoonice za proizvodnju žigica, pržionice kosti, rafinerije mineralnog ulja, sapunarnice, talionice loja, tvornice piva, tvornice ulja, tvornice šećera, tvornice žeste, svilane itd.¹⁰ Zasad ne raspoložem podacima kako se isti zakon provodio, ali valja reći da o snazi razvoja trgovine, i još više obrta, a time i počecima industrije u Koprivnici, svjedoči i činjenica da je Koprivnica u vrijeme donošenja tog zakona treći grad u Hrvatskoj po visini porasta poreznih opterećenja za spomenute gospodarske djelatnosti.¹¹ Osim toga, u prilog razvoja građanske svijesti u smislu zaštite prirode i okoliša, kao i primjerene urednosti i čistoće gradskih ulica govori i činjenica da je krajem stoljeća osnovano i u Koprivnici *Društvo za poljepšavanje grada*. Naime, na području novouređene Bjelovarsko-križevačke županije (1883.) u svakom od njezina tri grada djelovalo je po jedno takvo društvo. Zasad možemo reći da su sva tri društva početkom 20. stoljeća imala 139 članova te da su, primjerice, krajem 1905. godine raspolagala prihodom (od gradskih blagajni) od 979 kruna, od kojih su za svoje aktivnosti iskoristila u tijeku poslovne

⁹ Ustvari Koprivnica postaje, nakon Zagreba i Rijeke, treći grad u Hrvatskoj po intenzitetu porasta stanovništva već u doba Mažuranićeve vlade, a i kasnije. Na jednako visokom trećem mjestu Koprivnica je i po intenzitetu porasta broja kuća u gradu, ponajviše prizemnica. Usp. Mirjana Gross/Agneza Szabo, prema hrvatskome građanskom društvu, Zagreb 1992., str. 66-67; 72-73; 74-75.

¹⁰ Zakonski članak XVII: 1884. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga Sabora. Obrtni zakon 1884., Sbornik zakona i naredaba valjnih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, Zagreb 1884-1900.

¹¹ Mirjana Gross/Agneza Szabo, n. dj., str. 337.

godine 1904./05. 596 kruna.¹² Drugim riječima, problem zaštite prirode i okoliša bio je ponajprije u širokom obrazovanju i odgovornosti kako pojedinaca, tako i cijeloga građanstva, koji će zajedničko dobro i s područja ekologije znati staviti ispred vlastitih poslovnih interesa u smislu osobnog bogaćenja i zarade, osobito na industrijskom planu, a tako je i danas. Stoga je pred svima nama velika zadaća u pogledu razvoja građanske svijesti, kao i u pogledu ekoloških pitanja. Smatram da nam upravo *Povijesno društvo Koprivnice* u istoimenom gradu svojim djelovanjem može i u tim nastojanjima poslužiti kao vrlo dobar model.

SUMMARY

Based on relevant literature, the author warns of problems with environmental protection, and its early warning signs dating back to early medieval times. Indeed, the problem receives its modern terms in Modern Era, namely, during the second half of 19th and early 20th century. Gradual growth of economy, commerce and crafts, as well as building of roads and slow industrialization faced the town of Koprivnica faced with problems of environmental protection in various ways. As everywhere else in the country, in Koprivnica too new businesses were established, like breweries, growing of silkworm cocoons, mills, communal slaughterhouse, salt pans, brickyard production of tiles and brick, etc. Since these industries started to endanger environment, in 1884 the Croatian parliament brought a Law on crafts, which, naturally, had to be put in effect in Koprivnica too. Articles 25 -36 give ruling on environment and ecology issues, as well as possible ways to deal with problems. The paragraphs listed 45 crafts and trades, that provided hazard to the environment: slaughterhouse, tanning, lime and whitewash, brickyard, candle and foundry, mineral oil refinery, soap produce, brewery, oil mill, sugar mill, hard liquor, silk plan, etc. Beside, environmental protection and clean streets were needed, as in the late 19th century Koprivnica had a *Town embellishment society*. In 1883 in newly founded Bjelovar-Križevci County, each of the County's three towns had such society of its own. these societies tried to form and build up citizens' awareness of ecology issues and the need for environmental protection.

¹² Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1905. I, Zagreb 1913. (Ur. R. Signjar), Društva 1905. po njihovoj svrsi te po županijama i gradovima, str. 773.